

KRISTIJONAS DONELAITIS XX AMŽIAUS LIETUVIŲ
POEZIJOJE:
VARIACIJOS ŽEMĖS TEMA

INDRĖ ŽAKEVIČIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

ISSN 1392-0588 (spausdintas)

ISSN 2335-8769 (internetinis)

2015. 63

SANTRAUKA. Straipsnio tikslas – mėginti apibendrinti Donelaičio įvaizdį XX a. poezijos korifėjų – Justino Marcinkevičiaus, Marcelijaus Martinaičio ir Sigito Gedos – tekstuose, pasitelkus esmines kultūros geografų nuostatas ir aptariant kraštovaizdžio reikšmę bendruomenės kultūrai. Skirtingos analizuojamų autorių rašymo strategijos lemia skirtingą poetinių tekstų perskaitymo būdą – arba orientuojamasi į plačias emociškai stiprių įvaizdžių sukeltas asociacijas, neištrūkstant už struktūruotos kalbos ribų, arba pasiduodama pasklidusioms emocijoms, nusikeliant į menamą ikisąvokinės tikrovės lygmenį. Vis dėlto Donelaičio įvaizdžio prasmės menkai priklauso nuo pasirinktų strategijų: sovietinės Lietuvos kontekste Donelaičio figūra koncentravo kultūros brendimo, tautos telkimosi ir pastangų įsigyventi savoje vietoje aspektus, svarbius ikvėpiančių paralelių ieškančiai, savarankiškumą praradusiai bendruomenei, ir buvo suvokta kaip stabilumo, susigrąžinus prarastį, garantas.

RAKTAŽODŽIAI: poetinis tekstas, įvaizdis, kraštovaizdis, vieta, erdvė, kultūros geografija, tapatumas.

Kalbėjimas apie Donelaitį visada įpareigoja ypatingam nusiteikimui ir pastangoms įveikti kelių šimtmečių atstumą. Olandų fenomenologas Janas Hendrikas van den Bergas (1914) dėstydamas savas įžvalgas, pavadintas imantriu metabletikos – pokyčių teorijos – vardu, akcentuoja vadinamąjį fenomeno neliečiamybės principą, teigiantį, jog tyrinėjamas reiškinyt turėtų būti analizuojamas pats sau, toks, koks buvo išryškėjęs atitinkamu laiku ir atitinkamoje vietoje tam tikru istorijos tarpsniu, tam tikrame kontekste; į bet kokį tiriamą reiškinį privalu žvelgti tyrimo objekto amžininko akimis, mėginant tapatintis su atitinkamos epochos žmogumi ir jo mąstymu ar pasaulėjauta¹. Kaip susitapatinti su dabar jau tarsi mitinės Prūsų Lietuvos žmogumi ir su kuo tapatintis – kolonizuotu būru ar laisvos dvasios šviesuoliu, perpratusiu antikos išmintį ir atviru modernaus pasaulio naujovėms? Akivaizdu, kad gvildinti Donelaitį ir jo epochą labai sudėtinga. Visada saugiausia kalbėti

¹ Van den Berg J. H. *Metabletica van de materie*. Nijkerk, Callenbach, 1968; citatos išverstos į anglų kalbą ir paskelbtos Mook B. *The Metabletic Method: An Interdisciplinary Look at Human Experience. Phenomenology & Practice*, vol. 3, no. 1, 2009, 26–34.

apibendrinimais: „<...> viena akivaizdu: Donelaičio epas nėra tik paprastas pasakojimas apie Vyžlaukio valsčiaus būrų gyvenimą – jame, kaip Homero tekstuose, slypi tautinės bendruomenės kalbos, mąstymo, vaizduotės, dorinių nuostatų lobynas, per šimtmečius kurtas tradicinis tautos pasaulis“².

Šio straipsnio tikslas – mėginti apibendrinti Donelaičio įvaizdį XX a. poezijos korifėjų tekstuose ir pasvarstyti, ar tikrai Donelaičio mįslė gali būti įminta pasitelkus bendruomeniškumo ir tautos tradicijos kodą. Tyrimo objektu pasirinkti Justino Marcinkevičius, Marcelijaus Martinaičio ir Sigito Gedos poetiniai tekstai, o analizės instrumentu – kultūros geografijos ekspertų nuostatos.

Kultūros geografijos laukas parankus aiškinantis užrašyto kraštovaizdžio prasmes, bendruomenės tapatumo pajautas, erdvių ir vietų interpretacijas, žmonių naudojimąsi konkrečiomis erdvėmis ir vietomis, konkrečių vietų galią įamžinant kultūrą³. Šio lauko atstovai akcentuoja ir dabar intensyviai besikeičiančias vietas traktuotes: „Tautos – valstybės sienoms tampant vis pralaidesnėms socialiniams ir ekonominiams srautams, pradėjus kvestionuoti „tautos“ idėją, išryškėjo visos vietų ir tapatumų vietoms spektras – nuo parapijos iki žemės rutulio. Vakaruose jau tapo įprasta mąstyti apie pasaulį kaip apie vientisą visatą, „nedalomą žemę“, „vieną pasaulį“, mūsų apsaugos ir įsikišimo reikalaujančią vietą, tarsi ji būtų gatvė, kurioje gyvename.“⁴ Lietuvių kultūros kontekstas antrojoje XX a. pusėje nebuvo palankus tokioms vietos traktuotėms įsitvirtinti; rūpestis tradicine kultūra persismelkusios erdvės išlaikymu buvo svarbesnis nei tapatinimasis su visuotinio rūpesčio reikalaujančiu žemės rutuliu.

KRAŠTOVAIZDŽIO PRASMĖS

Analizuojami tekstai rašyti skirtingais sovietmečio metais: Marcinkevičiaus poema „Donelaitis“ – 1963-aisiais, Martinaičio eilėraštis „Motina žemė“ – 1966-aisiais, o Gedos „Kovas Gumbinėje“ – 1985-aisiais. Vadinamuoju Atšilimo laikotarpiu parašyti Marcinkevičiaus ir Martinaičio tekstai yra panašūs dominuojančių įvaizdžių prasmėmis; Sąstingio metu pasirodęs Gedos eilėraštis skiriasi tiek nuspėjama intencija, tiek intonacijomis. Galima daryti prielaidą, kad skirtybes sąlygojo šiek tiek skirtingas istorinis kontekstas – Atšilimo periodas provokavo rezistencines nuotaikas ir pastangas akcentuoti bendruomeniškumo galybę, o Sąstingio metai,

² Kuolys D. Laimėi, Donelaitis. *Bernardinai*, prieiga internete: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-01-01-darius-kuolys-laimėi-donelaitis/112178>> [žiūrėta 2014 01 14].

³ Crang M. *Cultural Geography*. London and New York, Routledge, 2013, 3.

⁴ Wombell P. *The Globe: Representing the World*. York, Impressions Gallery, 1989.

pripratinę prie ezopinio kalbėjimo ir reikšmingų nutylėjimų, toleravo subtilų valiūkiškumą ir plačius asociacijų tinklus tiesiančią potekstę. Visų autorių poetinius tekstus vienija kraštovaizdis, raktinis dėmuo, reikšmingas ne tik kultūros geografams, bet ir kognityvinės poetikos šalininkams, teigiantiems, jog žodžiu kuriamas peizažas, savitai harmonizuodamas struktūruojančios kalbos ir natūraliai pasklidų emocijų disonansą, padeda patirti vadinamąją ikisąvokinę tikrovę: skaitančiajam tenka orientuotis menamame kraštovaizdyje, tariamai keliaujant nuo vieno objekto prie kito ir taip susikuriant emocijų pasklidumo iliuziją, laikinai pamirštant tos iliuzijos pretekstą – griežtai struktūruotą kalbą⁵. Taigi minėtuose tekstuose kraštovaizdis pasitarnauja dvejopai – ir kaip tikrosios ikisąvokinės esaties potyrių katalizatorius (ypač Martinaičio eilėraštyje), ir kaip tapatumo reikšmes provokuojantis veiksnys. „Kraštovaizdžiai – ne individuali nuosavybė, jie atspindi visuomenės, kultūros įsitikinimus, veiksmus ir technologijas. Kraštovaizdžiai, kaip ir kultūros, atspindi visų šių dėmenų suartėjimą, nes ir kultūros nėra individuali nuosavybė – jos tegali gyvuoti visuomeniškai.“⁶ Ar gali būti, kad XX a. antroje pusėje sudėtingai susiklosčius Lietuvos padėčiai Donelaitis tapo bendruomeniškumo ir tautinio tapatumo ženklu, prasmingiausiai kalbančiu kraštovaizdžio fone?

DONELAIČIO KUMŠTIS VIRŠ ŽEMĖS BE RIBOŽENKLIŲ

Marcinkevičiaus poemos „Donelaitis“ pirmos aštuonios eilutės – taip pat kraštovaizdžio užuomina, nors menamas peizažas keistai tuščias:

Akis ir mintis
 nuslysta tuščiais dangaus skliautais
 Ir Paukščių Keliu
 už horizonto nupuola.
 Tavęs čia nėra.⁷

Imituojama savita pirmąpradė akimirka, kol vis dar laukiama didžio atėjimo ir įsivietinimo. Nėra aiškaus kraštovaizdžio – nėra bendruomenės; trečiame posme dangaus skliauto tuštumą keičia „žemės sklypelis“, mitinė dulkių sauja ar dumblo krislas, iš kurio bus sukurtas pasaulis, bet dar ne bendruomenės kultūra, dar ne aiškus peizažas:

⁵ Tsur R. *Some Aspects of Cognitive Poetics*, prieiga internete: <<http://www.tau.ac.il/~tsurxx/>>.

⁶ Crang M. *Cultural Geography*. London and New York, Routledge, 2013, 2.

⁷ Čia ir toliau cituojama iš Marcinkevičius J. *Donelaitis*, prieiga internete: <<http://kelionesuknyga.blogspot.com/2014/05/lietuvos-didieji.html>> [žiūrėta 2014 12 15].

„Atsiremsiu, sakau, / į nedidelį žemės sklypelį, / vadinamą Lietuva.“ Iš šio ritualinio judesio poemoje randasi Donelaitis:

Do – ne – lai – tis!

Klauskite, skamba kaip varpas.

Done – laitis!

Klauskite, skamba kaip kardas.

Donelaitis!

Klauskite, skamba kaip arklas.

Žemė šiame poetiniame tekste reikalinga ne tautą telkiančiam peizažui prišaukti, bet geležiai atrasti: „Joje turi būt geležies. / Turi būti metalo...“ Atrodytų, kad telkiamasi bendruomeniškumui pasitikint žynio ar kario galių turinčio Done-laičio figūra, koduojama iš geležies nulietais ar iškaltais „varpu“, „kardu“ ir „arklu“. Įpusėjus poemai ima ryškėti peizažo kontūrai („Matai: / Į topolių / ir į klevų viršūnes / jau renkas vakaras...“), tačiau ryškaus kraštovaizdžio taip ir nesukuriam. Kultūros geografijos šalininkų teigimu, „prioritetą verta suteikti vietai, o ne erdvei, būties stabilumui, o ne tapsmo dinamikai“⁸. Marcinkevičiaus poemoje vieta dar tik kuriama; būtent „tapsmo dinamika“ yra aktualesnė ne tik pačios poemos tekste („Donelaičio“ nuosekliai atveriamą Rytų Prūsijos istoriją), bet ir sovietmečio Lietuvos kontekste. Dėsninga, kad poemoje ryškūs atskiri „geležies“, „žemės“, „medžio“, „lopšio“, „varpo“, „dalgio“, „arklo“ įvaizdžiai orientuoja ne į sutelktos bendruomenės veiklą, bet į individualų buvimą, ilgainiui įgysiantį ir bendruomeniškumo atspalvių. Atlydžio metais Lietuvai nereikėjo tautinį tapatumą įtvirtinančių akcentų – priešinimasis naujai ideologijai ir buvo šio tapatumo suvokties garantas. Gal todėl kraštovaizdis, žymintis užgyventą vietą, reprezentuojamas specifinėmis metonimijomis – emociškai stipriais įvaizdžiais, suvokiamais pavieniui, o ne juos jungiant į ikoniškus peizažus. Nuolat akcentuojamas „geležies“ įvaizdis – nuoroda į amžiną kietumą, tvarumą, grėsmingą veiksmą, laiduojantį pergalę. Ketvirtame poemos skyriuje individualumo pajautos tirpsta – iškyla vieningi „mes“, prilygstantys „geležiai“, nes į ją besikreipiantys:

Prabuski, geležie!

Tik tu gali

Išreikšti

visą mūsų esmę

⁸ Harvey D. Between Space and Time: Reflections on the Geographical Imagination. *Annals of the Association of American Geographers* 80, 3. 1990, 418–434.

Ir žodį
 tartum dalgi
 nuvalyt.
 Ir pasakyt,
 Kuo buvome,
 Kuo esame.

Tapsmas, o ne stabilumas, išlieka aktualus iki poemos pabaigos; neapibrėžta erdvė – žemė – galėtų būti stimulus įsivietinti, vadinasi, pasijusti bendruomenėje, tačiau įsivietinama pasipriešinant, užvaldant arba atgaunant kažką prarasta. Visas „varpo“, „kardo“ ir „arklo“ svoris sukrinta į Donelaitį: „Pakėlėm Donelaitį / Tartum kumštį“. Ganytojo, kovotojo ir žemdirbio priedermės, tarsi poemoje nuolat pasikartojančio medžio – trijų sferų simbolio – variacijos, apibendrinamos „kumščio“ galybe. Donelaitis Marcinkevičiaus poemoje – tarsi prielaida ir rezultatas, būsimas smūgis grasinantiems tapatumui, vadinasi, ir savarankiškai kultūrai. Donelaitis – ginklas, nukaldintas iš žemės paviršium iškilusios geležies („Kai trečią kartą / Pašaukėme geležį – / Jinai pati iškilo / į paviršių, / varpu / ir arklų tapo. / Ir taip iš žemės pasipriešinimo, / Ir taip iš žodžio pasipriešinimo / Gimė Donelaitis.“), todėl koduojantis ir kraštovaizdį, „tampančios bendruomenės“ laidą. Visa Marcinkevičiaus poema pulsuoja kovos energija, subtiliai auginama nuo „varpo“ iki „kardo“: „Dabar kiekvienas kardas – / Donelaitis“. Ikoniškojo tikrumo, ikisąvokinių pajautų išpūdzio nelieka; atvirksčiai – nesant kraštovaizdžio, o tik jį reprezentuojančioms detalėms („žemės sklypelis“, „medis“, „žolė“), kiekvienas įvaizdis tampa reikšmingas kaip prasminis ženklas, provokuojantis plėsti struktūruotos kalbos lauke kylančias aliuzijas, o ne atsiduoti pasiklidoms emocijoms. Geležinių padargų, ginklo ir varpo konkretumas nustelbia poemoje pasakojamos istorijos turinį: aštrumas ir svoris, metalo kietumas dominuoja, ir šių menamų pojūčių neužgožia poemos pabaigoje nuskambantis priesakas ne grumtis, o dirbti: „Privalome save / nuimt nuo pje-destalų [...] / Ir Donelaitį pasodint / prie savo darbo stalo“. Donelaitis – kumštis, istorijos užgrūdinta geležis, kurios būtina griebtis norint išlikti, nes vieną kartą šia būtinybe nebuvo pasinaudota („Jums reikia būti arklais...“ / _ _ _ _ _ O kardais? / Kodėl tu neišmokei būti kardais?“). Donelaičio meto „tampančios Lietuvos“ pamokos gaivinamos atlydžio sovietinėje Lietuvoje, susimbolintais įvaizdžiais siūlant jau brandžiai savo tapatumą radusiai bendruomenei kliautis daugiaprasme geležimi.

DONELAITIS – KRAŠTOVAIZDŽIO ANALOGAS

Martinaičio poetinis tekstas „Motina žemė“ parašytas pasirinkus kitokią strategiją – akcentuojant kraštovaizdį, atitinkamai orientuojantį skaitytoją laukų, pasėlių ir ganyklų platybėse. Peizažas konstruojamas savitu mitiniu principu – vardijant visas tris medžio, namo ar žmogaus simboliais koduojamas sferas, pradedant požemiu: „Guli žemėj Donelaitis tarp senų kardu ir / būrų. / Po šaknim ir po ganyklom, po léktuvų / gaudimu.“⁹ „Kardu“, „būrų“ ir „léktuvų“ įvaizdžiais akivaizdžiai priešinamos epochos, kurias, kaip galima numanyti, jungia Donelaitis ir jo patirtis. „Žemė“, „šaknys“ ir „ganyklos“ asocijuojasi ne su erdve, bet su vieta, ekokritikos atstovų teigimu, įsmeinta, sureikšmintą erdve¹⁰. Kultūros geografų cituojamas Barry'is Lopezas teigia: „Privalu įsiminti ir prisiminti savo žemę, ja vaikščioti, maitintis iš jos dirvos ir gyvuliais, ėdusiais jos išaugintus augalus. Reikia pažinti jos vėjus, kvėpuoti jos oru, pavasarį stebėti žydėjimą ir jos paukščių įvairovę. Taip intymiai bendrauti su žeme – tai įsileisti ją į tam tikrą mūsų užimamą moralės visatą, įtraukti į „bendruomenės“ prasmų lauką.“¹¹ Žemė tapatinama su bendruomene ir moralumu; Martinaičio tekste Donelaitis – moralumo ir bendruomeniškumo ženklas – „guli žemėj“, „po šaknim“, ir šitai galima traktuoti kaip bendruomenei iškilusią grėsmę. Tokias nuojautas sustiprina tolesnės eilutės: „Dar ne vienas grįš iš kelio ir ieškos patamsy / durų. / Dar ne vienas šitoj žemėj namuose ieškos / namų.“ Taip ir neatvertos durys, nutylėtas „namų namuose“ paieškų rezultatas kelia destruktijos, pažeisto įprastumo nuojautas. Ryški aliuzija į sovietinę Lietuvą praplečia erdvę („O į vakarus ir rytus čia medžius ir žmones / vežė“) sureikšmindama vietą („Čia, kur trobos ir paminklai, supa amžiai / žolę vešlią...“); tokia erdvės ir vietos priešpriešos sukelta įtampa išauga į savitą kulminaciją – antrą kartą prisimenamas Donelaitis, kuris „būro saujoj laiko žemę po žeme“. Ši emociškai galinga metafora asocijuojasi su didžiule jėga, laikinai suvaržyta, tačiau kiekvieną akimirką galinčia prasiveržti. „Donelaičio“ įvaizdį traktuojant kaip bendruomeniškumą ženklinantį kraštovaizdžio koncentratą, sutelktą pastoriaus delne atsідūrusioje „būro saujoj“, išryškėja viltis tik sau susigrąžinti konkrečią vietą ir suburti išblaškytuosius: tai, kas glūdi po žeme, yra amžina, brandinama, patikimai saugoma, vadinasi, gali būti atgauta. Šio poetinio teksto dinamika kinta labai subtiliai – nuo pasyvaus gulėjimo po žeme iki

⁹ Čia ir toliau cituojama iš Martinaitis M. *Debesų lieptas*. Vilnius, Vaga, 1966, 8–9.

¹⁰ Buell L. *The Future of Environmental Criticism: Environment Crisis and Literary Imagination*. Oxford, Blackwell Publishing, 2005.

¹¹ Lopez B. This Land is our Land. *Weekend Guardian*, 4–5 January, 1992.

menamo grįžimo judesio, ieškojimo, įsivaizduojamo „vėliavos beržų žalios“ plazdėjimo, „augimo ir žydėjimo“. Skaitant susidaro įspūdis, kad toji „būro sauja“ ir yra augimo bei žydėjimo sąlyga, kiekvienam teksto kraštovaizdį pažįstančios bendruomenės nariui įdiegta menama programa, kuri anksčiau ar vėliau privalo suveikti:

----- O ir mes čia paklajosim,
 Paklajoję vėl sugrįšim, susirinksime ant kalno.
 O nuo kalno pažiūrėsime, kaip toli jau mes
 nuėję.

Įdomu, kad po tokio bendruomenišką deklaruojančio pažado prabylama „aš“ vardu, prisiimant atsakomybę asmeniškai ir kartu tarsi garantuojant, jog pasižadėjus bus vykdoma. Ką galime „mes“ – tik numanoma, ką galiu „aš“ – gerai žinoma: „Būsiu kerdžiumi ir kalviu, ir žalių miškų / sėjėju. / Teisingumo jau kaip arklo aš iš rankų / neišleisiu.“ Pasikartoja Marcinkevičiaus tekste koduotos „varpo“, „kardo“ ir „arklo“ prasmės – kerdžius savitai atliepia ganytojo prievoles, „kalvis“ asocijuojasi su prireikus atsirasiančiu ginklų arsenalu, o „arklas“, kaip ir Marcinkevičiaus poemoje, suima būriško darbo ir agrarinės kultūros bendruomenės privalumus. Poetinis tekstas baigiamas tarsi regėjimu, liudijančiu „žemės po žeme“ išaugintą derlių:

Tai išeisim vienmarškiniai, išvagosim ilgą
 barą,
 Po lėktuvais ir raketom išgaląsim dalgiuos
 tiesą.

Paskutinės eilėraščio eilutės nuskamba ganėtinai agresyviai, progresas ir senoji kultūra supriešinami. Galima numanyti, kad ši prieštara išryškės tik skaitant eilėraščių ir prisimenant istorinį šio teksto gimimo kontekstą, kai „lėktuvai ir raketos“ buvo svetimos kultūros dėmenys. Martinaičio „Motiną žemę“ skaitant globalizuotos kultūros kontekste, „išgaląsta tiesa“ įgytų kitokių – švelnesnių – prasmų, o akivaizdi prieštara svetimai ideologijai galbūt liktų neatkoduota. Martinaičio tekste ryškus jau seniai suvoktas bendruomenės tapatumas, akcentuojamas ne tapsmas, bet užgyventos vietos įtvirtintas stabilumas, numanoma, dabar prarastas. Besikeičianti teksto dinamika ir yra nuoroda į ryžtą susigrąžinti prarastį, o „Donelaičio“ įvaizdis – trokštamo stabilumo garantas, branduolinei energijai prilygstanti galia, grasinanti ištrūkti.

MENAMŲ PEIZAŽŲ SLUOKSNIAI: NESUBĖGANČIOS LYGIAGRETĖS

Gedos „Kovo Gumbinėje“ rašymo strategija artima Marcinkevičiaus „Donelaičiui“ – kraštovaizdžio čia tik kontūrai, skaitant netenka klydinėti tarp menamų riboženklių, bet poezijai taip reikalingo emocinio pasklidumo efektą sukuria specifinė dviguba menamoji erdvė – fikcinė poetinio teksto tikrovė ir į ją įsiterpę „Metai“. Tenka orientuotis ne tarp kraštovaizdžio objektų, bet tarp dviejų sukurtų tikrovių, ir toji antroji „Metų“ tikrovė visai ne emblemiška, ne provokuojanti samprotavimus apie žemdirbiškos kultūros žmonių tapatumus, bet įtraukianti į savąją nepažintos kasdienybės buitį – emocingą ir gal net žaviai nuodėmingą. Devinto dešimtmečio viduryje parašytas Gedos poetinis tekstas Donelaičio įvaizdį interpretuoja itin originaliai – skaitant iškilusių laisvųjų vaizdinių lygmenyje Donelaitis čia pasirodo kaip vitališkas faunas, nors vadinamas pastoriumi. Eilėraštis pradedamas lengvu valso ritmu, iškart nuteikiančiu lengvam flirtui nežinia su kuo:

Galantiškos mūzos vilioja
 Išgerti, bet aš negaliu,
 Nukleipusiom vyžom klampoju
 Pažliugusiu prūsų keliu...¹²

Garsiosios vyžos Gedos tekste disonuoja su „galantiškų mūzų“ dionizišku gundymu, tačiau gal taip norima išryškinti dviejų kultūrų skirtynes, neišdilusias net ir vienai iš jų ištirpus. Kaip ir aptartuose tekstuose, Gedos eilėraštyje galima išgirsti užuominų apie tautinį ar kultūrinį tapatumą, tačiau šios užuominos labiau akcentuoja Donelaičio-kultūros žmogaus mįslę, o ne telkia kovos už savąją vietą nuojautas ar ramina viltimis susigrąžinti tai, kas prarasta. Prisiėmus vyžočiaus įvaizdį, nė nemėginama artintis prie Donelaičio kaip prie sau lygaus, ir skirtumas atveriamas labai subtiliai: „... Donelaitis, / Vos saulei atšokus, anksti / Sodino sau bulves iškaitęs...“; „O mes, įsitvėrę į plūgą, / Keiksnojam varnėnus...“ Žemė vienija, bet „varnėnų keiksnojimas“ nedera prie pastorališko sukaitusio Donelaičio įvaizdžio, o grubus geležinis plūgas disonuoja su asociacijų tinkle išryškėjančiomis bulves sodinančio meistro rankomis. Antrosios teksto tikrovės – „Metų“ konteksto – emoci-nis laukas dar labiau pagyvina saulėtą pakilumą: smarkioji Pimė papildo fauniškos paslapties aliuzijų erdvę stiprindama pastorališko džiugesio emocijas, „sapnuodama baltą veršiuką, / Žlibom mėnesėtom akim“. Dabartiniam vyžočiu, kaip galima numanyti, „mėnesėtų akių“ žlibas žvilgsnis menkai ką sako, bet neabejotinai žada kažką, kas sunkiai nuspėjama, nes ši menamą pažadą išryškina kitas būsimas

¹² Čia ir toliau cituojama iš Geda S. *Mamutų tėvynė*. Vilnius: Vaga. 1985, 10–11.

vyksmas, kurį pirmąją teksto tikrove sunku paaiškinti: „... atkims / Tie dangūs, tie paukščiai ir medžiai...“ Atkimimas reiškia atgautą gebėjimą kalbėti. Ar bus suprasta tai, kas bus pasakyta atkimus? Vargu, nes abstraktus peizažas, prašiamas „kreivų upelių“, nėra įsileidžiamas, tik nelabai aišku kodėl – gal Pimės matymas per daug skirtingas, gal tą peizažą regėjęs jos žvilgsnis per drąsus ir per atviras, kad būtų ramiai atremtas? Klausimas „Ką girdi, ką jaučia, ką mato / Jis – žemėj, danguj ir žuvy?“ dar labiau komplikuoja miglotą teksto fikcinių lygmenų situaciją. Ar „jis“ – žlibas veršiukas? O gal pastorius? Gali būti, jog šis neaiškumas Gedos eilėraštyje ir yra esminis. Kaip Marcinkevičiaus ir Martinaičio tekstuose minimos pasaulio sąrangą reprezentuojančios trys sferos, bet santykis su jomis irgi neaiškus; sunku numanyti, kas tą santykį turėtų užmegzti, jei dar neužmegzė... Atrodytų, kad neaiškumas galiausiai suteka į vieną galimą išeitį:

Kaip nors išsinerti iš kailio,
 Pabėgti nuo savęs ir nuo to
 Veršiuko, seilėto ir kvailo
 Išokusio į
 Metus.

Bėgimas nuo savęs galėtų reikšti vadavimąsi iš neaiškumo, mėginimą nusikratyti fauniškų kerų ar sodrioje ištirpusios kultūros erdvėje atgijusių praeities balsų, bet kam bėgti, užuot pamėginus įsigyventi ir suprasti?.. Gedos eilėraščio pabaigoje pats pasijunti nugirdytas „galantiškų mūzų“, apsvaigintas autentiško nepažintos kultūros dvelkimo, veikiančio emocijas, bet nepasiduodančio įprasminančios logiškos kalbos nelaisvėn. Sunku formuluoti keistos savasties, turėjimo ir kartu neturėjimo, tarsi žinojimo, bet kartu ir nepažinumo nuojautas. Donelaitis šiame eilėraštyje taip ir lieka mįslė, gilios kultūros, numanomos galimybės kodas, vargu ar pasiduosiantis pastangoms jį iššifruoti.

IŠVADOS

Gal ir nebūtų teisinga apibendrinti Donelaičio įvaizdžio XX a. lietuvių literatūroje pasitelkus vos tris poetinius tekstus, tačiau šie Marcinkevičiaus, Martinaičio ir Gedos tekstai atveria donelaitiškumo gelmę, kuri tampa ypač aktuali, prabilus apie tapatumą ir kultūrą. Aptartuose tekstuose Donelaičio įvaizdis įgavęs kraštovaizdžio charakteristikas – rodos, reikšmingumu jis prilygsta peizažui, kai imama svarstyti apie bendruomenę ar vietos ir erdvės santykį bendruomenės atžvilgiu. Sovietinės

Lietuvos kontekste Donelaičio figūra, matyt, koncentravo kultūros brendimo, bendruomenės telkimosi ir pastangų įsigyventi savoje vietoje aspektus, svarbius savarankiškumą praradusiai sovietmečio bendruomenei, ieškančiai įkvepiančių paralelių. Akivaizdu, kad Donelaičio įvaizdis, suprastas kaip savitas užgyvento kraštovaizdžio – vietos – analogas, įamžino kelias kultūras – jau ištirpusią ir kažkada pastoriskai augintą ir subrandintą, paveldėjusią gebėjimą valdyti geležį ir stebėtis žemės iškalba. Praėjusio šimtmečio lietuvių literatūros kontekste Donelaitis užrašytas emociškai talpiaisiais įvaizdžiais ir niuansuotomis intonacijomis, nuskambančiomis tarsi pažadas kliautis praeities pamokomis, išsiugdyta išterme ir užgyventos žemės kultūra – bendruomeniškumo ženklai.

Indrė Žakevičienė

KRISTIJONAS DONELAITIS IN 20TH CENTURY LITHUANIAN POETRY:
THREE VARIATIONS ON THE THEME OF THE EARTH

SUMMARY. The aim of the article is to discuss the image of Donelaitis in the poetry of Justinas Marcinkevičius, Marcelijus Martinaitis, and Sigitas Geda as revealed by an analysis of their ties to cultural geography and their appreciation of the significance of the landscape for the culture of a particular community. The different strategies of writing chosen by these authors suggest different ways of reading them: the reader can be led by the associations provoked by emotionally charged images and not transgress the boundaries of structured language, or (s) he can submit to scattered emotions and enter the imaginary realm of so-called preconceptual reality. Nevertheless, the meanings of Donelaitis's image depend only weakly on the strategy chosen: in the context of Soviet Lithuania, the figure of Donelaitis pulled together aspects of a nation's maturation and its efforts to persevere in its place. It is these aspects that were very important to a community that had lost its independence and was looking for inspiring parallels to its situation. In this case the image of Donelaitis appeared as a guarantee of stability after the regaining of what had been lost.

KEYWORDS: poetical text, image, landscape, place, space, cultural geography, identity.